

Мазяр О. В. Максимізація абсурду як метод субособистісного аналізу / О. В. Мазяр // Науковий вісник Херсонського державного університету. Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки». – Випуск 2. – Т. 1. – 2018. – С. 92-96.

С. 92

УДК 159.95

1. Загальна психологія; психологія особистості

МАКСИМІЗАЦІЯ АБСУРДУ ЯК МЕТОД СУБОСОБИСТІСНОГО АНАЛІЗУ

Мазяр О.В., к.психол.н., доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті обґрунтовано метод максимізації абсурду, який має психотерапевтичний ефект. Зміна структурних та функціональних зв'язків особистості при застосуванні методу максимізації абсурду показана на прикладі поведінки літературного персонажу.

Ключові слова: субособистість, психотерапія, саморегуляція, невроз, фрустрація, абсурд.

В статье обоснован метод максимизации абсурда, который имеет психотерапевтический эффект. Изменение структурных и функциональных связей личности при применении метода максимизации абсурда показана на примере поведения литературного персонажа.

Ключевые слова: субличность, психотерапия, саморегуляция, невроз, фрустрация, абсурд.

Mazyar O.V. MAXIMIZING THE ABSURD AS A METHOD OF SUBPERSONAL ANALYSIS

The article substantiates method of maximizing the absurd, which has a psychotherapeutic effect. The change in the structural and functional relationships of the individual in applying the method of maximizing the absurdity is shown on the example of the literary character's behavior.

Key words: subpersonality, psychotherapy, self-regulation, neurosis, frustration, absurd.

Постановка проблеми. Психотерапевтичний процес спрямований на нівелювання особистісної проблематики. Його специфіка визначається тим фактором, що суб'єкт недостатньою мірою усвідомлює глибиннопсихологічні причини виникнення особистісної проблеми, а відтак йому істотно бракує інтелектуальних, емоційних та вольових ресурсів для її вирішенні. Відповідно психотерапевтичний процес вибудовується таким чином, щоби розширити поле свідомості на неусвідомлювані ділянки життєвого досвіду, допомогти суб'єкту сформувати адекватні патерни поведінки. Вирішення цього завдання вимагає розвитку уміння долати психологічні захисти суб'єкта. Але суть психологічних захистів у тому й полягає, щоби викривлювати сприймання суб'єктом життєвої ситуації. Відтак одне з головних завдань психотерапії – розробка ефективних методів подолання психологічних захистів й оптимізація поведінкової активності, мислительних операцій, емоційних реакцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Глибиннопсихологічну основу для розуміння особистісної проблеми закладено психоаналітичною теорією, яка підтверджує свою ефективність і сьогодні [1]. Назагал особистісну проблему визначають як неусвідомлювану у каузальних аспектах, внутрішню, стабілізовану у часі суперечність [2]. Ця суперечність являє собою зафіксовані абсурдні зв'язки, які особистість не здатна самотужки дезабсурдизувати. Це обумовлює загальну проблему усвідомлення та саморозуміння особистості [3, 4], представлену на рівні інтерпретації несвідомого [5]. Ця неусвідомлена суперечність концептуалізована А. Адлером (як комплекс неповноцінності у формі гіперкомпенсаторної діяльності), К. Юнгом (як потужно заряджений неконтрольований суб'єктом комплекс), Е. Берном (як ігрова та сценарна програма поведінки). Йдеться про уточнення і розширення уявлення про фундаментальну внутрішню суперечність, яка активно захищається невротичною особистістю і яку можна означити поняттям абсурд. Кожна

психотерапевтична школа намагається розробляти власні методи роботи з особистісним абсурдом на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях. Ці методи єднає задача створити умови, в яких суб'єкт захоче виявити невротичний зміст своєї особистості і нівелювати його: розірвати фіксовані абсурдні зв'язки. На побутовому рівні це має форму дотепності [6], що відмічалось ще З. Фройдом. Але в психотерапевтичній роботі дезабсурдизація відбувається цілеспрямовано, де однаково важливу роль відіграють і терапевт, і клієнт, адже тільки клієнт є індикатором правильності декодування несвідомої інформації, об'єктивованої, наприклад, у продуктах невербальної експресії [7].

Відтак існує необхідність розкриття механізму дезабсурдизації. У дослідженні пропонується авторська редакція методу максимізації абсурду в межах розробленого субособистісного аналізу [8], який спрямовано на здійснення внутрішньої дезінтеграції невротизованого суб'єкта.

С. 93

Постановка завдання. Основним завданням нашого дослідження є окреслення психотерапевтичного фарвату субособистісного аналізу і показ його методологічних відмінностей. Зокрема, проаналізовано окремі теоретичні положення субособистісного підходу, а також на емпіричному прикладі проілюстровано особливості методу максимізації абсурду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Субособистісний аналіз – це метод дослідження функціональної активності структурних елементів особистості, форми та змісту їхньої кореспонденції. Особистісна проблематика трактується з позиції незавершеного процесу особистісного розвитку, а саме забезпечення необхідного рівня структурної кореспонденції. Відтак у психотерапевтичній діяльності ключовим стає зосередження уваги на природному завершенні психологічних процесів, блокування чи викривлення яких продукує психічні розлади різного ступеня важкості. Психотерапія у субособистісній редакції зорієнтована на моніторинг та управління цими процесами. Це стає можливим за умови, коли психотерапевт контролюватиме процес психологічних змін, розумітиме суть субособистісної кореспонденції.

Субособистісний аналіз виокремлює два рівні невротичного конфлікту. На *першому рівні* протистояють Его (психологічна субстанція, яка презентує природні потреби індивіда) та Альтер-Его (психологічна субстанція, яка оформлюється після фундаментальної фрустрації Его і стає результатом соціалізації суб'єкта). Цей конфлікт є універсальним, неминучим. Особливості його вирішення забезпечують загальний характер соціальної інтеграції особистості. За умови недорозвитку Альтер-Его або ж його витіснення з процесу саморегуляції найбільш виразним результатом може стати педагогічна занедбаність, психотизація, криміналізація суб'єкта. За умови потужного витіснення Его суб'єкт може стати конформістом, вдатися до самоізоляції. Натомість невротичним суб'єкта робить ситуація, за якої кореспонденція Его та Альтер-Его є непродуктивною, поготів утворюється конфлікт, який не вдається вирішити: суб'єкт невдало задовольняє Его-імпульси за вкрай жорсткого контролю з боку Альтер-Его. Суб'єкт потрапляє в ситуацію, коли задовольнити потреби стає неможливо, але він все одно не відмовляється від цього природного імпульсу [8].

Зміст особистісної проблематики повною мірою оформлюється на *другому рівні* протиріччя, яке виникає в межах Альтер-Его. Ця соціально сформована психологічна субстанція є неоднорідною, диференційованою на три субособистості, які виконують специфічні функції: 1) Ситуативне Я відповідає за зв'язок суб'єкта з конкретною ситуацією (орієнтування, прийняття рішення); 2) Досвідне Я – за рефлексію суб'єктом власного досвіду (пошук аналогій, проведення паралелей, асиміляція досвіду); 3) Імітоване Я – за копіювання суб'єктом поведінки референтних осіб. Субособистості контаміновані (змішані), перебувають у постійній кореспонденції і таким чином забезпечують ефективну саморегуляцію суб'єкта. Виключення однієї із субособистостей, а то й втрата кореспонденції між трьома субособистостями (повна деконтамінація) призводить до витіснення Альтер-Его з процесу саморегуляції. Цей процес викликає з'яву захисної субстанції – Патологічної Субособистості, яка покликана тимчасово замінити Альтер-Его. Фактично

Йдеться про спробу створити нове Альтер-Его, субособистості якого зможуть досягти рівня контамінації, необхідного для соціальної інтеграції суб'єкта. Проте частіше Патологічна Субособистість тільки посилюється у своїй невідповідності принципу реальності. Власне, це становить суть особистісної проблематики: суб'єкт застрягає на рівні Патологічної Субособистості, яка не тільки не здатна розвиватися до рівня Альтер-Его, бути спонтанною, творчою, але й потужно перешкоджає актуалізації цих процесів.

Мета психотерапевтичного втручання – створення умов для контамінації субособистостей Альтер-Его. На початку роботи ідентифікується субособистість, яка є доміантною у певний момент соціальної комунікації. Нездатність ідентифікувати ведучу субособистість складає методологічну помилку, яка унеможливорює чи гальмує особистісні зміни клієнта. Існує принципова відмінність у тому, з ким взаємодіє психотерапевт – чи вже із функціональною Патологічною Субособистістю чи ще ослабленими, неповністю деконтамінованими субособистостями Альтер-Его. Якщо першу належить в кінцевому випадку деконтамінувати, то другу варто посилювати, сприяти контамінації субособистостей. Ці два процеси мають принципово відмінну спрямованість і технологію. У першому випадку робота може вестися на рівні психологічної підтримки, консультування і соціально-психологічного навчання. У другому випадку йдеться власне про психотерапію, яка вимагає принципового оновлення змісту особистості.

С. 94

Метод максимізації абсурду виконує задачу дезабсурдизації невротичного комплексу. Процес деконтамінації Патологічної Субособистості передбачає доведення абсурду до логічного тупику, коли суб'єкт впевнюється у слабкості Патологічної Субособистості, її неспроможності позбавити його від дискомфорту. Контамінація Альтер-Его полягає у відновленні кореспонденції субособистостей та у прийнятті нових рішень.

Найбільш симптоматичною ознакою Патологічної Субособистості стає наявність очевидних суперечностей у почуттях, думках та поведінці, які суб'єкт

не помічає і захищається від усвідомлення цього факту. Чому виникає абсурд? Справа в тім, що нова контамінація після фіаско Альтер-Его складається достатньо швидко та стихійно. Відтак уникнути неузгодженості стає неможливо. Якщо перекласти це на мову психофізіології, то йдеться про утворення ультрапарадоксального стану індивіда, коли розгальмовуються раніше загальмовані центри, які можуть бути об'єднані суперечливими зв'язками у формі дипластій (нетотожні, а то й протилежні реакції єднаються у бінарні структури). Це породжує неадекватні рефлексії [9].

У психології феномен дипластії об'єктивується у категоріях «боротьба мотивів», «амбівалентні почуття», «когнітивні суперечності» тощо. Причина цього феномену у психоаналітичній парадигмі пояснюється неможливістю суб'єкта усвідомити значну частину психологічного матеріалу. При цьому вихідною психічною одиницею стає одинична реакція, до якої приєднується антагоністична реакція і створює внутрішній конфлікт. Перша реакція вважається невдало витісненою, друга – захисною.

Поняття абсурду, висунуте Б.Ф. Поршневим в якості такого, що пояснює сутність дипластії, описує поведінку людини одночасно на психічному (фізіологічному) та психологічному (особистісному) рівні. На психічному рівні абсурд є власне дипластією, на психологічному – боротьбою мотивів, амбівалентними почуттями. Але основна відмінність такого підходу полягає у розумінні вихідної психічної одиниці. Такою одиницею проголошується не одинична реакція, а подвійне реагування суб'єкта, динаміка якого може бути описана стадіями парабіозу.

Еволюційна перевага здатності утворювати абсурд полягає у спроможності суб'єкта поєднувати все з усім, тобто забезпечує таку когнітивну свободу, яка піднімається до рівня абстрактного мислення. Формування абсурду – це стрибок в еволюції. Здатність утворювати абсурдні зв'язки забезпечується другою сигнальною системою і частково звільняє людину з лещат рефлексу (першої сигнальної системи). Відмінність між людиною і твариною полягає у здатності людини на значно більш тривалий час

утворювати абсурдні зв'язки, причому вони є первинними щодо здібності виокремлювати одиничні елементи. В основі психічного функціонування лежать не одиничні елементи (цифра «один»), а дипластія (цифра «два»). Історичний підхід до психіки людини з позиції цифри «один» – це помилка раціоналізації, оскільки це вже результат психічного розвитку людини, який ученими сприймався як точка відліку. Такому висновку сприяло те, що й тваринна психіка неодмінно дає цифру «один». Явище дипластії (психофізіологічної «двійки») у тваринному світі нетривке: «двійка» порівняно швидко трансформується в «одиницю», що об'єктивується у формуванні рефлексу. Простіше кажучи, тваринна психіка спрямована на подолання абсурду. Натомість людська психіка спрямована на формування абсурдних зв'язків. Тваринна психіка в своїй основі рефлекторна, людська – абсурдна.

Людське мислення можна описати як безперервний процес дезабсурдизації і наступної абсурдизації психічних елементів. Абсурд стає майданчиком для розгортання мислення, в якому «одиниця» є результатом дезабсурдизації, а «четвірка» як подвоєна «двійка» – нова абсурдна конструкція. Б.Ф. Поршнев резонно зауважує, що у філогенезі «одиниця» з'являється після «четвірки» [9]. Ми пояснюємо таке положення тим, що формування абсурду є для людини більш природним процесом, ніж раціоналізація. Варто поверхнево ознайомитися з ходом людської історії, боротьбою науки з ірраціональними системами світогляду, щоби зафіксувати фундаментальний опір та складність процесу формування «одиниці». Наголошуємо, вибір одиничного елемента психічної саморегуляції у психологічних концепціях – це момент формування раціонального погляду на життя, який був сприйнятий свідомістю в якості початку мислення, рефлексії. Помилка полягала у тому, що рефлексія спрямовувала суб'єкта винятково на шлях дезабсурдизації людського буття, а абсурд розглядали як процесуальні перепони на цьому шляху. Натомість ці «перепони» є природною сировиною мислення, глибинною сутністю людського сприймання. Психіка людини – це інверсія психіки тварини.

Психотерапія будується на пошуку методів нівелювання абсурду. Але оскільки абсурд захищається суб'єктом, то психотерапія шукає шляхи подолання захисної

C. 95

поведінки. Достатньо цікавими у цьому плані є метод сократівського діалогу та метод парадоксальної інтенції [10].

У чому ж полягає специфіка застосування методу максимізації абсурду? Цей метод передбачає, що терапевт не намагається нівелювати психологічні захисти шляхом конфронтації. Навпаки, Патологічній Субособистості сприяють у тому, щоби дійти до закономірного усвідомлення абсурду – і в такий спосіб деконтамінуватися. Суть методу полягає у розвитку абсурду, посиленні його суперечності, а не в негайному спростуванні. Повністю уникнути конфронтації з клієнтом неможливо, але вона здебільшого передоручається Альтер-Его, яке попередньо буде підготовлене для такої природної задачі. Конфронтація стимулюється вже у момент деконтамінації Патологічної Субособистості й одночасної контамінації оновленого Альтер-Его. Контамінаційна нестійкість цих антагоністів забезпечує якісний прорив у самоусвідомленні та саморегуляції суб'єкта, адже відбуватиметься фіксація найбільш природного комфортного психологічного стану.

Представлений із художньої літератури приклад відображає системність особистісної проблеми суб'єкта, аби можна було оцінити ступінь її наявної абсурдності й отриманого результату. Метод максимізації абсурду був блискуче застосований слідчим Порфирієм Петровичем у першу зустріч із Родіоном Раскольніковим (п'ятий розділ третьої частини роману Ф.М. Достоевського «Злочин і кара»).

Спершу охарактеризуємо зміст Патологічної Субособистості головного героя. Раскольніков потрапив у скрутну життєву ситуацію, з якої не бажав виходити стереотипним шляхом (відмовлявся від того, щоби навчати дітей, не наймався ні на яку роботу). Симптоматичною є його розмова з Настасією: «...а ты что, умник, лежишь как мешок, ничего от тебя не видать? Прежде,

говоришь, детей учить ходил, а теперь пошто ничего не делаешь? – Я делаю... – нехотя и сурово проговорил Раскольников. – Что делаешь? – Работу... – Какую работу? – Думаю, – серьезно отвечал он помолчав. Настасья так и покатила со смеху. <...> – Денег-то много, что ль, надумал? – смогла она наконец выговорить. – Без сапог нельзя детей учить. *Да и наплевать*».

Вочевидь, відбулася фундаментальна деконтамінація Альтер-Его Раскольнікова, коли Ситуативне Я відмовлялося йти звичним шляхом вирішення фінансових проблем, а Досвідне Я не мало ресурсів рефлексувати становище. Остаточна деконтамінація відбулася, коли Раскольников заклав у Альони Іванівни батьківський годинник й обручку сестри (символічна втрата Імітованого Я). Його «думання» – це спроба здійснити нову контамінацію з опорою на нове Імітоване Я. Однак гідної кандидатури для імітації в оточенні Раскольнікова не знайшлося, а тому довелося шукати приклад для наслідування серед історичних персонажів (Наполеон, Лекурґ) і спиратися на випадково підслухані фантазії незнайомих людей щодо можливості та корисності вбивства Альони Іванівни.

Сформована Патологічна Субособистість спланувала злочин і здійснила його, дарма що із суттєвими огріхами. Назагал проблемний характер діяльності Патологічної Субособистості пояснюється недосконалою, часто-густо парадоксальною логікою суб'єкта. Абсурдність і непослідовність Раскольнікова в цей час яскраво простежується у багатьох деталях. Наприклад, завчасно піклуючись про створення фальшивого закладу та зручної петлі для сокири, Раскольников не хвилюється щодо наявності знаряддя вбивства: він наївно розраховує поцупити сокиру в день злочину в неочевидній ситуації. Раскольников стає наче приреченим на здійснення злочину, коли випадково довідався, що у певний час не буде вдома сестри Альони Іванівни, ніби це достатня підстава вважати, що Альона Іванівна повинна бути вдома сама і в неї не буде відвідувачів. Іншими словами, Ситуативне Я Патологічної Субособистості не виконувало на належному рівні орієнтувальних функцій, а

Досвідне Я Патологічної Субособистості недостатньо рефлексує власні ресурси.

Під час першої зустрічі Порфирій Петрович обговорював з Раскольников зміст його статті, в якій той обґрунтовував право видатної постаті на злочин. Раскольников був змушений визнати інтерпретацію слідчого: «Это не совсем так у меня... – Впрочем, признаюсь, вы почти верно ее изложили, даже, если хотите, и совершенно верно... (Ему точно приятно было согласиться, что совершенно верно)». Тобто Порфирій Петрович достатньо точно діагностував абсурд Раскольникова, причому настільки, що той не зміг вибудувати захисний мур супроти такої оцінки. Більше того, Раскольников вже не може зупинитися, щоби не прийняти виклик: «Вы изволите говорить, что статья моя неясна; я готов ее вам разъяснить, по возможности». Але чим більше говорить Раскольников, тим більше він поглиблює абсурдність своєї теорії.

Порфирій Петрович тонко поглиблює його парадокс: «– Так вы все-таки верите же в Новый Иерусалим? – Верую, – твердо

С. 96

отвечал Раскольников... – И-и-и в бога веруете? Извините, что так любопытствую. – Верую, – повторил Раскольников, поднимая глаза на Порфирия. – И-и в воскресение Лазаря веруете? – Ве-верую. Зачем вам всё это? – Буквально веруете? – Буквально. – Вот как-с... так полюбопытствовал». Слідчий зафіксував цю суперечність, але не став її розвивати далі. Він дає можливість Раскольникову самому деконтамінувати Патологічну Субособистість: «...ведь их не всегда же казнят; иные напротив... – Торжествуют при жизни? О да, иные достигают и при жизни, и тогда... – Сами начинают казнить? – Если надо и, знаете, даже большею частию. *Вообще замечание ваше остроумно*».

Порфирій Петрович поставив під сумнів теорію Раскольникова, не вступаючи у конфронтацію. Він доводив до логічного завершення патологічний міф. «Это замечание ваше еще даже остроумнее давешнего...», – був вимушений визнати Раскольников. Згодом закономірно з'ясувалося, що «В

статье всего этого нет, там только намеки...», що вказує на те, що міф був якщо не спростований, то серйозно похитнувся навіть у свідомості Раскольнікова.

Наприкінці Порфирій Петрович не тільки зруйнував його теорію, а й підготував підозрюваного до особистісних змін: «– Ну, а коль сыщем? – Туда ему и дорога. – Вы-таки логичны. Ну-с, а насчет его совести-то? – Да какое вам до нее дело? – Да так уж, по гуманности-с. – У кого есть она, тот страдай, коль сознает ошибку. Это и наказание ему, – опричь каторги».

Більше того, Порфирію Петровичу вдалося розвинути у підозрюваного критичність мислення, що вкрай важливо для особистісних змін: «– Позвольте вам заметить, – отвечал он сухо, – что Магометом иль Наполеоном я себя не считаю... ни кем бы то ни было из подобных лиц, следственно, и не могу, не быв ими, дать вам удовлетворительного объяснения о том, как бы я поступил». Порфирію Петровичу вдалося довести абсурд Раскольнікова до його часткового розуміння та означення.

Показовим є той факт, що Порфирій Петрович вийшов на пряму конфронтацію саме в той момент часу, коли Раскольніков уже був готовий зізнаватися у скоєному злочині. Ф.М. Достоевський майстерно зобразив це у фінальній сцені їхньої зустрічі, коли слідчий акуратно підводить ризику під абсурдністю поведінки Раскольнікова і той, дарма що не визнаючи цього прямо, погоджується з його висновками.

Висновки проведеного дослідження.

1. Метод максимізації абсурду спрямований на дезабсурдизацію невротичної особистості. Його мета полягає у відновленні здатності суб'єкта бути самокритичним і коригувати власну поведінку.

2. Метод максимізації абсурду передбачає наявність уміння діагностувати і розгортати у бесіді суперечливі, непослідовні думки суб'єкта. Цей метод не застосовується з метою створення прямої конфронтації з суб'єктом, яка є ризикованою та непрогнозованою, а, радше, є підготовчим для виникнення інсайту.

Література

1. Васильева Н. Л. Факторы развития в психоаналитической теории личности и в имплицитных теориях / Н. Л. Васильева // Вопросы психологии. – 2007. – № 6. – С. 128-136.
2. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посібник / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.
3. Знаков В. В. Понимание, постижение и экзистенциальный опыт / В. В. Знаков // Вопросы психологии. – 2011. – № 6. – С. 15-24.
4. Трунова М. С. Метод биологической обратной связи: психотерапевтическая перспектива / М. С. Трунова, А. Б. Орлов // Вопросы психологии. – 2014. – № 6. – С. 33-43.
5. Василюк Ф.Е. Майевтика как метод понимающей психотерапии / Ф. Е. Василюк // Вопросы психологии. – 2008. – № 5. – С. 31-43.
6. Мусийчук М. В. О сходстве приемов остроумия и механизмов построения парадоксальных задач / М. В. Мусийчук // Вопросы психологии. – 2003. – № 6. – С. 99-105.
7. Волкова Д. Э. Означение содержаний внутреннего мира клиента в разговорной и экспрессивной психотерапии / Д. Э. Волкова, А. Б. Орлов // Вопросы психологии. – 2009. – № 2. – С. 88-97.
8. Мазяр О. В. Онотогенез личности: субличностный подход / О. В. Мазяр // GESJ: Education Science and Psychology. – 2016. – № 5 (42). – P. 83-90.
9. Поршнева Б. Ф. О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии). – М. : Академический проект, 2017. – 544 с.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Виктор Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.